

ARCHEOLOGIA WSPÓLNOTOWA –
POZNAJĄC PRZESZŁOŚĆ,
NIE ZAPOMINAJĄC
O TERAŹNIEJSZOŚCI

ARCHEOLOGIA WSPÓLNOTOWA –
POZNAJĄC PRZESZŁOŚĆ,
NIE ZAPOMINAJĄC
O TERAŹNIEJSZOŚCI

Seria „Horyzonty współczesnej archeologii” to forum prezentacji nowatorskich i oryginalnych konceptualizacji zagadnień podejmowanych przez współczesną archeologię. Przedstawia nowe rozwiązania teoretyczne i formy współdziałania teorii z praktyką, ukazuje różniące się od dotychczasowych ujęcia procesów i zjawisk z przeszłości oraz pokazuje rozwój i aplikację metod i technik badawczych. Podejmuje również problematykę zmieniających się relacji archeologii do świata oraz jej uwarunkowań politycznych, kulturowych, społecznych i ekonomicznych. W serii ukazywać się będą także prace poświęcone dziedzictwu kulturowemu i archeologicznemu.

Redaktorzy serii:

ARKADIUSZ MARCINIAK
(Wydział Archeologii, UAM w Poznaniu)

MICHAŁ PAWLETA
(Wydział Archeologii, UAM w Poznaniu)

ARCHEOLOGIA WSPÓLNOTOWA –
POZNAJĄC PRZESZŁOŚĆ,
NIE ZAPOMINAJĄC
O TERAŹNIEJSZOŚCI

redakcja
Kornelia Kajda
Dawid Kobiółka
Arkadiusz Marciniak

Kraków

Publikacja dofinansowana ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu JPIC Heritage in Changing Environments – wsparcie dla badań naukowych nad dziedzictwem kulturowym w ramach Joint Programming Initiative on Cultural Heritage (JPI CH). Beneficjent programu: Fundacja Dziedzictwo w Sławnie jako partner międzynarodowego projektu Community Archaeology in Rural Environments.

© Copyright for this edition by Kornelia Kajda, Dawid Kobiątka, Arkadiusz Marciniak and Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2022

ISBN 978-83-242-3899-6
e-ISBN 978-83-242-6682-1
TAiWPN UNIVERSITAS

Recenzje
prof. dr hab. Danuta Minta-Tworzowska
prof. dr hab. Henryk Mamzer

Opracowanie redakcyjne
Agnieszka Toczko-Rak

Projekt okładki i stron tytułowych
Sepielak

Na okładce
Ruiny w Chycinie, fot. Daniel Frymark

Projekt logotypu serii
Patrycja Rutkowska

www.universitas.com.pl

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

SPIS TREŚCI

Dawid Kobiałka, Kornelia Kajda, Arkadiusz Marciniak, Archeologia wspólnotowa – poznając przeszłość, nie zapominając o teraźniejszości. Wprowadzenie	7
---	---

CZĘŚĆ I

DEMOKRATYZACJA PRZESZŁOŚCI – ARCHEOLOGIA WSPÓLNOTOWA W TEORII I PRAKTYCE

Michał Pawleta, Archeologia wspólnotowa jako przejaw społecznego zaangażowania dyscypliny w teraźniejszość	25
Anna Izabella Zalewska, Prospołeczna i uspołeczniana archeologia destrukcji i wojen. Wartość uobecniania materialnych przestróg w trosce o przyszłość i o dziedzictwo jako świadomą interakcję	47

CZĘŚĆ II

W TROSCE O DZIEDZICTWO

Dawid Kobiałka, Kornelia Kajda, Arkadiusz Marciniak, Marcin Krzepakowski, Archeologia wspólnotowa. Polskie doświadczenia projektu CARE	75
Patrycja Filipowicz, Projekt CARE – społeczny wymiar i konsekwencje badań w Biadkach	97

CZĘŚĆ III

ARCHEOLOGIA I SPOŁECZEŃSTWO: POLSKIE DOŚWIADCZENIA

Bogdan Przybyła, W poszukiwaniu tożsamości kulturowej na Ziemiach Zachodnich. Archeologia wspólnotowa w działaniach Łobeskiej Fundacji Archeologicznej	117
Łukasz Miechowicz, Wspólnota przeszłości. Społeczny wymiar archeologii w Chodliku	137

Hanna Kowalewska-Marszałek, Katarzyna Radziwiłko, Archeologia wspólnotowa w poznawaniu własnego dziedzictwa: Góry Wysokie, gm. Dwikozy, pow. sandomierski	149
Aleksandra Krupa-Ławrynowicz, Olgierd Ławrynowicz, Wspólnotowy wymiar etnoarcheologicznych badań niedawnej przeszłości. Doświadczenia z Jury Krakowsko-Częstochowskiej	167
Dawid Kobiałka, Przemysław Zientkowski, Archeologia wspólnotowa w miejscu kaźni – działania partycypacyjne w chojnickiej Dolinie Śmierci...	187
Noty o autorach	207
Spis ilustracji	211

DAWID KOBIAŁKA

Instytut Archeologii
Uniwersytet Łódzki

KORNELIA KAJDA

Badaczka niezależna

ARKADIUSZ MARCINIAK

Wydział Archeologii
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Archeologia wspólnotowa – poznając przeszłość, nie zapominając o teraźniejszości. Wprowadzenie

COMMUNITY ARCHAEOLOGY – RESEARCHING THE PAST,
NOT FORGETTING ABOUT THE PRESENT. INTRODUCTION

ABSTRAKT. Celem publikacji *Archeologia wspólnotowa – poznając przeszłość, nie zapominając o teraźniejszości* jest prezentacja potencjału poznawczego, społecznego oraz partycypacyjnego jednego z nurtów podejścia naukowego, za jaki można uznać tzw. archeologię wspólnotową (ang. *community archaeology*). Podstawą tak rozważań, jak i całej publikacji są doświadczenia zebrane w ramach realizacji międzynarodowego projektu naukowego *Community Archaeology in Rural Environments: Meeting Social Challenges* (CARE MSoC). Kontekstu nadały także inne inicjatywy w kraju, pokazujące społeczną rolę i znaczenie badań archeologicznych, w ramach których poznając przeszłość, nie zapomina się o teraźniejszości.

Słowa kluczowe: archeologia, archeologia wspólnotowa, społeczeństwo, publiczność, krajobraz, kultura materialna

ABSTRACT. The aim of this volume *Community Archaeology – Researching the Past, not Forgetting about the Present* is to present scientific, social, and participative possibilities of one of the new branches of archaeological thinking usually described as *community archaeology*. The background of discussion as well as of the whole volume is realization and experiences gathered during multinational scientific project *Community Archaeology in Rural Environments: Meeting Social Challenges (CARE MSoC)*, as well as other initiatives that have been realized in Poland, which show the social role and meaning of archaeological research that focuses simultaneously on researching the past and not forgetting about the present.

Keywords: archaeology, community archaeology, society, public, landscape, material culture

WSTĘP

Archeologia i jej złożone relacje ze współczesnym społeczeństwem w różnych kontekstach historycznych, kulturowych, społecznych czy też ekonomicznych są zagadnieniem dyskutowanym i rozwijanym w literaturze przedmiotu od kilku już dekad (np. Thomas 2010; Thomas, Lea 2014; Moshenska, Dhanjal 2011). Również na gruncie rodzimej nauki została dostrzeżona rola tego ważnego problemu, co widać w formie zarówno coraz liczniejszych artykułów (np. Zalewska 2016; Kajka, Kobiółka 2018), jak i książek na ten temat (np. Pawleta 2016; Woźny 2017; Marciniak, Pawleta, Kajda 2018; Pawleta, Marciniak 2021). Konsekwencją tego było poszerzenie rozumienia pracy archeologa i samego dyskursu.

Archeologia to z jednej strony dyscyplina naukowa, która stawia sobie zwykle za cel badanie przeszłości człowieka na podstawie materialnych śladów jego działalności. Niemniej jest ona – z drugiej – określoną praktyką o znaczeniu społecznym i kulturowym: działaniem zakotwiczonym *tu* i *teraz* (np. Holtorf 2007a, 2007b). Dynamiczny rozwój i różnorodne aplikacje w ramach archeologii wspólnotowej (ang. *community archaeology*) są tego najbardziej wymownymi przykładami.

Ze względów analitycznych oraz dla jasności wywodu należy zauważyć, że archeologia wspólnotowa nie ma jednej powszechnie przyjętej definicji (Thomas 2017). Co więcej, charakteryzuje się różną historią powstania i rozwoju w odmiennych krajach i na innych kontynentach. Wynika to w wielu przypadkach z dziejów danego państwa, narodu i powstania samej archeologii. Nawet obecnie, mimo już licznych publikacji na ten temat, można zauważyć, że większość badaczy jest świadoma problemów, jakie

napotyka w próbie doprecyzowania pojęcia. Część z uczonych nawet postuluje, żeby termin pozostał do pewnego stopnia nieokreślony i niejednoznaczny, tak aby był możliwie otwarty, by włączał różne praktyki i inicjatywy (np. McDavid 2002; por. także dyskusję w: Moshenska 2017). Wynika to ze słusznych przesłanek, według których zarówno termin *wspólnota*, jak i sama *archeologia* są pojęciami niejednoznacznymi, płynnymi oraz wieloznacznymi.

Na przykład Mike Corbishley (2011) sugerował swego czasu, że mianem archeologii wspólnotowej należałoby określać każdą działalność i inicjatywę archeologiczną mającą wpływ na społeczeństwo. Jednak takie rozumienie jest zbieżne z gałęzią działalności archeologicznej określaną mianem *archeologii publicznej* (ang. *public archaeology*). Inni badawcze również podkreślają owe silne relacje i związki pomiędzy tymi dwoma pojęciami. Potwierdzeniem tego jest chociażby wypowiedzieć doświadczonej badaczki Carol McDavid (2014, 1592; tłumaczenie autorów):

Archeologia wspólnotowa jest archeologią publiczną, usytuowaną w określonych społecznościach, zamieszkanymi przez współczesnych ludzi. Społeczności te są zwykle zorganizowane wokół różnych, nakładających się i często płynnych interesów – rodzinnych, potomnych, etnicznych, geograficznych, intelektualnych, politycznych, kulturowych, i nie tylko. Archeolodzy zajmujący się sferą publiczną próbują zrozumieć te interesy społeczności i na różne sposoby włączyć je do swoich prac. Nie wszyscy archeolodzy działają w ramach archeologii społecznej, ale wszyscy archeolodzy społeczni zajmują się archeologią publiczną.

Mając na uwadze literaturę przedmiotu, jesteśmy skłonni stwierdzić, że z koncepcyjnego oraz analitycznego punktu widzenia na potrzeby niniejszej publikacji posługujemy się możliwie szeroką definicją, zaproponowaną przez Patricię Reid (2012, 18; tłumaczenie autorów), dla której archeologia wspólnotowa jest „archeologią (wykonywaną przez) ludzi dla ludzi” (ang. *archaeology by the people for the people*). W takim ujęciu badaczka podkreśla, że chodzi tutaj o naukę (archeologię), realizowaną przy udziale społeczności i dla ich dobra – chociaż może być ono, rzecz jasna, różnie określane. Rozumienie to zakłada *implicite*, że łączy się narzędzia badań archeologicznych, służące poznawaniu przeszłości, ze współczesnymi ludźmi i ich sytuacją społeczną, kulturową, ekonomiczną czy też polityczną. W ten właśnie sposób archeologia wspólnotowa obejmuje w swoim polu dwa istotne aspekty, niewykluczające się nawzajem: możliwość realizowania działań nastawionych na badanie materialnych śladów przeszłości, przy uwzględnieniu oczekiwań oraz potrzeb współcześnie żyjących ludzi. Słowem, archeologia wspólnotowa wychodzi naprzeciw współczesnym poglądom, według których dziedzictwo

kulturowe (archeologiczne) jest dobrem (zasobem) – można je, a nawet więcej: należy rozsądnie wykorzystywać dla dobra współczesnych i przyszłych pokoleń (Pawleta, Marciniak 2021).

Na gruncie polskiej archeologii nadal mamy relatywnie niewiele kreatywnych i skutecznych przykładów działań, które wdrażałyby idee społecznie odpowiedzialnej oraz demokratycznej, opartej na partnerskich zasadach nauki, włączającej lokalne wspólnoty w sam proces tworzenia wiedzy. Tę lukę ma uzupełnić niniejsza publikacja. Dla przykładu podajmy taki ciąg przyczynowo-skutkowy: w trakcie prac archeologicznych na danym terenie mieszkańcy badanych miejscowości bardzo często byli zatrudniani do pomocy. Traktowano ich jednak zwykle jako zaledwie środek do osiągnięcia celu – pozyskania zbioru artefaktów, ekofaktów itd., stanowiących podstawę nowych ustaleń naukowych. Całość działalności społecznej archeologów sprowadzała się zatem – dokonując pewnego uproszczenia – do wygłaszania stosownych wykładów, seminariów, odczytów, do pisania artykułów popularno-naukowych czy wystąpień w radiu i telewizji itd. Rolą archeologa-badacza było więc przekazywanie szerszej publiczności naukowej wiedzy. To niewątpliwie przykład podejścia jednowymiarowego, od którego coraz częściej się odchodzi, zauważając licznie uproszczenia z niego wynikające (por. Kajda, Kobiałka 2018). Archeologia wspólnotowa jest właśnie próbą wyjścia z takiego edukacyjnego modelu uprawiania nauki.

Z debat toczących się w duchu ogólniejszej refleksji filozoficznej oraz społecznej do dyskursu archeologicznego (szczególnie w tzw. archeologii postprocesualnej, por. Hodder 2003) przeniknęły próby angażowania lokalnych społeczności w prace archeologiczne na zasadach partnerskich, refleksyjnych, multiwokalnych (ang. *multivocality*) – chodziło o oddanie głosu osobom żyjącym w bezpośrednim sąsiedztwie badanej przeszłości (np. Flewelling i in. 2022). Sam proces demokratycznego włączania społeczeństwa w wytwarzanie wiedzy archeologicznej, budowa społecznego i kulturowego kapitału, współpraca na rzecz lepszej ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym – stały się celami samymi w sobie. Zarazem edukacja i popularyzacja wiedzy naukowej, z tej perspektywy, okazały się inherentnymi elementami praktyki naukowej, tworzonej w sposób empatyczny i zrównoważony.

Niniejsza publikacja, *Archeologia wspólnotowa – poznając przeszłość, nie zapominając o teraźniejszości*, w swym zakresie tematycznym odnosi się do jednego z głównych aspektów dzisiejszej archeologii – szuka odpowiedzi na pytanie o to, jak uprawiać naukę z i dla współczesnego społeczeństwa. Jest to pytanie o fundamentalnym dla archeologii, ale także innych nauk humanistycznych, jak np. antropologia kulturowa, etnografia czy też historia, znaczeniu. Można to przedstawić w następujący sposób: społeczeństwo

będzie istnieć bez archeologii, archeologia jednak nie ma racji bytu bez jej aktywnej, włączającej, angażującej, społecznej i kulturowej roli. Z tego punktu widzenia archeologię wspólnotową należy postrzegać jako elementarną składową dyskursu i praktyki naukowej. Archeologia dotyczy w równym stopniu przeszłości, co współczesności – co też podkreślano po wielokroć w stosownych dyskusjach naukowych (np. Zalewska 2016).

W książce badacze starają się dookreślić problematykę archeologii wspólnotowej, jej konceptualizację i strukturyzację. Z jednej strony teksty tu zawarte będą dotyczyły ogólniejszej refleksji nad rolą i znaczeniami współpracy pomiędzy archeologią a lokalnymi wspólnotami, ich tak pozytywnymi, jak i negatywnymi aspektami. Z drugiej – ich zamierzeniem są omówienie i prezentacja wybranych projektów oraz prac terenowych, związanych z szeroko rozumianą współpracą pomiędzy nauką a społeczeństwem na przykładzie doświadczeń archeologicznych. Główną ideą i osią narracyjną stały się polskie doświadczenia powiązane z realizacją międzynarodowego projektu naukowego *Community Archaeology in Rural Environments: Meeting Social Challenges (CARE MSoc)* (np. Lewis i in. 2020, 2022; Kajda, Kobińska 2021). Zamierzeniem redaktorów tomu było zebranie w jednym opracowaniu ostatnich polskich refleksji na jakże ważnym polu, jakim jest współpraca, i angażowanie lokalnych wspólnot w prace naukowe oraz ochronę dziedzictwa kulturowego.

ORGANIZACJA TOMU

Monografia dotyczy szeroko rozumianej archeologii wspólnotowej – nauki dostrzegającej społeczne, kulturowe oraz partycypacyjne korzyści z prowadzenia badań archeologicznych przy aktywnym udziale i wkładzie lokalnych społeczności. Twierdzimy, bazując na wielu opracowaniach, że tak ukierunkowane działania mogą stanowić jedną z dróg rozwoju archeologii w najbliższej przyszłości w Polsce, Europie i na świecie (por. Holtorf 2007b; Newell 2013). W związku z ważnymi przemianami społecznymi, kulturowymi oraz ekonomicznymi w ostatnich latach wielokrotnie podkreślano, że rozumienie, praktykowanie i – siłą rzeczy – umniejszanie potencjału badań archeologicznych w kontekście szeroko rozumianej współczesności jest podejściem niebezpiecznym, mogącym wywierać negatywny wpływ na samą dyscyplinę i jej szersze oddziaływanie (np. Schlanger, Aitchison 2010).

Autorom poszczególnych rozdziałów prezentowanej publikacji przyświecał ważny cel: refleksja nad społeczną, kulturową oraz partycypacyjną naturą prowadzonych badań archeologicznych w Polsce na przestrzeni

ostatnich lat. Chodziło nam o zebranie w jednym opracowaniu doświadczeń, przemyśleń nad tego rodzaju badaniami w Polsce. Obecnie takiej monografii brakuje w rodzimym dyskursie. Podstawową i zasadniczą jej ideą była prezentacja celów, założeń, metod i wyników wpływających z polskiej części realizacji projektu CARE (Kobiałka 2020; Kajda, Kobiałka 2021). Może on stanowić, jak głęboko wierzymy, punkt wyjścia i model kolejnych przedsięwzięć z zakresu *community archaeology* w Polsce w najbliższych latach. W związku z tym książka została podzielona na trzy części, które koncentrują się na różnych wymiarach i manifestacjach archeologii wspólnotowej w kraju – są to: *Część I: Demokratyzacja przeszłości – archeologia wspólnotowa w teorii i praktyce*, *Część II: W trosce o dziedzictwo*, *Część III: Archeologia i społeczeństwo: polskie doświadczenia*.

Zamierzeniem Części I było zarysowanie szerszego rozwoju (pro)społecznie ukierunkowanej archeologii wspólnotowej w ujęciu zarówno teoretycznym, jak i praktycznym. Dla zrozumienia oraz ukazania ogólnych implikacji z nich wynikających, Autorzy zostali poproszeni o odniesienie się do ostatnich refleksji na tych polach w europejskiej i światowej nauce. Tutaj za jeden z głównych aspektów uznano proces otwarcia się archeologii na zmiany, czasem określane mianem demokratyzacji przeszłości, wolnego dostępu do wyników prac naukowych (archeologicznych), i szerszej społecznej kontroli oraz implikacji wynikających z prowadzenia badań archeologicznych dla dobra współczesnych oraz przyszłych pokoleń (np. Thomas 2010).

Część I otwiera *Archeologia wspólnotowa jako przejaw społecznego zaangażowania dyscypliny w teraźniejszość* Michała Pawlety (np. 2016, 2019, 2020) – poznańskiego archeologa, od wielu już lat zajmującego się zawodowo analizą różnego rodzaju przejawów archeologii, jej wytworów, dziedzictwa przeszłości we współczesnych kontekstach społecznych i kulturowych. Autor omówił liczne przykłady publikacji, projektów oraz działań archeologicznych zrealizowanych na przestrzeni ostatnich lat w europejskiej i polskiej archeologii. Co ważne, w tekście została podkreślona istotna cecha archeologii wspólnotowej, odróżniająca ją od wielu wcześniejszych inicjatyw społecznych i kulturowych w archeologii (por. Chowaniec 2010; Chowaniec, Więckowski 2012). Ostatnio odchodzi się od tzw. modelu edukacyjnego, w ramach którego społeczna i kulturowa rola archeologii ma sprowadzać się do edukowania szerszych mas społecznych (Holtorf 2007b). Takie podejście, upraszczające i sprowadzające demokratyzację przeszłości do jednostronnego przekazu wiedzy eksperckiej, nie docenia partycypacyjnego potencjału badań archeologicznych – nie dostrzega także aktywnej, wartościowej strony lokalnych społeczności, mogącej stanowić komponent wielu projektów archeologicznych. To też zresztą dzieje się w europejskiej i polskiej archeologii na przestrzeni ostatnich lat, co Pawleta

także podkreśla w swoim artykule. Wychodząc z powyższego, Autor stawia tezę, na potrzeby swoich rozważań, zgodnie z którą archeolodzy są wręcz zobowiązani do inicjonowania dialogu ze społeczeństwem na zasadach partnerskich, ale także szuka odpowiedzi na różnego rodzaju oddolne głosy dotyczące wspólnych inicjatyw archeologiczno-społecznych na rzecz dziedzictwa kulturowego i archeologicznego. Z tego punktu widzenia można powiedzieć, że archeologia jest poniekąd także formą troski (ang. *care*) o to, co było kiedyś, a czego materialne ślady przetrwały do dziś.

Drugi tekst Części I to Anny Izabelli Zalewskiej *Prospołeczna i uspołeczniana archeologia destrukcji i wojen oraz uobecnianie materialnych przestróg w trosce o przyszłość i o dziedzictwo jako interakcję*. Autorka lokuje różnego rodzaju prospołeczne inicjatywy archeologiczne w szerszych zmianach w rozumieniu znaczenia nauki (w szczególności humanistyki oraz nauk społecznych). Archeologia prospołeczna (wspólnotowa) nie jest autonomiczną inicjatywą środowiska archeologicznego, raczej pokłosiem tego, co dzieje się w światowej refleksji filozoficznej i społecznej. Zalewska swoje uwagi odnosi do zwrotu publicznego (ang. *public turn*), będącego przykładem demokratyzacji świata naukowego – tzw. nauki obywatelskiej (ang. *citizen science*) (np. Silvertown 2009; Strasser i in. 2019). W największym uproszczeniu można stwierdzić, że badania archeologiczne (naukowe) powinny zawsze stawiać sobie dwa równoległe, równorzędne cele: *stricte* naukowe oraz te mające mieć bezpośrednie przełożenie na dane społeczności i wspólnoty. Archeologiczne badania terenowe dają ku temu wielkie możliwości, co też jest często podkreślane w literaturze przedmiotu. Warto także zaznaczyć, że Autorka nie ogranicza swoich uwag do postulatów teoretycznych. Ważną częścią rozdziału jest opis różnego rodzaju projektów, zainicjonowanych przez Zalewską (2013, 2016, 2018) – jednym z głównych punktów odniesienia była realizacja prac polowych, tak żeby miały one przełożenie w różnych formach i zakresie dla lokalnych, ale też nie tylko, społeczności.

Część II monografii to także dwa tematyczne teksty. Zamierzeniem pierwszego z nich, *Archeologia wspólnotowa. Polskie doświadczenia projektu CARE*, którego autorami są Dawid Kobiałka, Kornelia Kajda, Arkadiusz Marciniak oraz Marcin Krzepakowski, jest przedstawienie idei projektu CARE. Autorzy założyli, że bliższe omówienie jego podstaw może stanowić wartościowy punkt wyjścia do realizacji kolejnych działań z zakresu *community archaeology* w Polsce. Stąd też artykuł w ramach wstępu stawia tezę, według której archeologia wspólnotowa jest praktyką społeczną i kulturową inherentnie zakorzenioną we współczesnych kontekstach – *tu i teraz*. Niesie to za sobą bardzo wartościowe perspektywy na przyszłość, ale nie jest też wolne od słabych stron – one także zostały zasygnalizowane.

Autorzy przedstawili historię i przebieg badań terenowych, zrealizowanych w ramach polskiej części realizacji projektu CARE. Warto już w tym miejscu podkreślić fakt, iż jest to zapewne największy na chwilę obecną projekt naukowy prowadzony w duchu archeologii wspólnotowej w Polsce i Europie. Jego międzynarodowy charakter (poza polskimi archeologami oraz lokalnymi społecznościami w jego realizację zaangażowani są obywatele Wielkiej Brytanii, Holandii oraz Czech) stanowi kolejny cenny punkt porównawczy. Ostatni fragment pracy to szersza dyskusja nad przeprowadzonymi badaniami terenowymi oraz ich różnymi, społecznymi reperkusjami.

Projekt CARE był realizowany w Polsce w trzech miejscowościach: Chycinie w woj. lubuskim, Sławsku w woj. zachodniopomorskim oraz Biadkach w południowej części dzisiejszej Wielkopolski (por. Kobiałka 2020; Kajda, Kobiałka 2021). Ostatnia z miejscowości oraz jej lokalna społeczność są tematami osobnego rozdziału Części II, który przygotowała Patrycja Filipowicz (*Projekt CARE – społeczny wymiar i konsekwencje badań w Biadkach*). Prace wykopaliskowe zrealizowano we wrześniu 2021 roku. W ich trakcie założono 15 wykopów sondażowych, w wyniku czego pozyskano niewielki i mało wartościowy poznawczo materiał ruchomy (fragmenty naczyń ceramicznych i kafli datowanych ogólnie na XIX i XX wieku). Niemniej zasadniczym założeniem archeologii wspólnotowej jest nie pozyskany materiał, a społeczna w nich partycypacja okolicznych mieszkańców. W tym aspekcie prace terenowe okazały się dużym sukcesem – zostały bliżej omówione oraz poddane ewaluacji w artykule Patrycji Filipowicz. Autorka zastanawia się zarazem nad okolicznościami, które sprawiły, że badania w Biadkach miały tak wyraźny wpływ na lokalną społeczność, a do takiej synergii i dalszej współpracy nie doszło w przypadku mieszkańców Chyciny i Sławska.

Część III publikacji jest najobszerniejsza. Składa się z pięciu studiów przypadków – Autorzy opisują różne działania, które są przez nich realizowane w duchu archeologii nastawionej prospołecznie oraz wspólnotowo. W każdym rozdziale widać, że społeczność biorąca udział w realizacji danego zadania jest traktowana jak partner w dialogu na temat szeroko pojętej przeszłości oraz jej śladów w teraźniejszości. Tę część otwiera artykuł Bogdana Przybyły *W poszukiwaniu tożsamości kulturowej na Ziemiach Zachodnich. Archeologia wspólnotowa w działaniach Łobeskiej Fundacji Archeologicznej*. Autor od wielu już lat działa na rzecz lokalnej społeczności Łobza (Pomorze Zachodnie), lokalnej historii, archeologii, wielokulturowego oraz trudnego dziedzictwa związanego ze zmiennymi dziejami tego terenu. W pracy pokazano, jak badania archeologiczne oraz ich popularyzacja na wielu płaszczyznach prospołecznej, oddolnej partycypacji mogą być składowymi procesami tzw. autochtonizacji Ziemi Zachodnich. Tekst

ukazuje potencjał i możliwości w realizacji tego zjawiska oraz poszanowania (troski) otaczającego dziedzictwa, które nie musi być definiowane na zasadzie obce (niemieckie) – nasze (polskie). Co ważne, po zarysowaniu stosownego kontekstu historycznego oraz teoretycznego zaprezentowano niektóre z ostatnich inicjatyw Łobeskiej Fundacji Archeologicznej, prężnie działającej i stosującej w swej działalności elementy archeologii wspólnotowej. Jest to jeden z kilku artykułów w tomie, w których widać, że fakt bycia przedstawicielem lokalnej społeczności oraz zarazem archeologiem jest platformą do aktywizacji działań naukowych i wspólnotowych.

Rozdział *Wspólnota przeszłości. Społeczny wymiar archeologii w Chodliku* został przygotowany przez Łukasza Miechowicza – aktualnego kierownika prac archeologicznych bardzo interesującego kompleksu osadniczego (m.in. pozostałości grodziska, cmentarzyska ciałopalne), znajdującego się w Kotlinie Chodelskiej. Relikty te są przedmiotem zainteresowania naukowego od wielu już dekad. Tak długa działalność terenowa archeologów w jednym rejonie pozwoliła na budowę, podtrzymanie, rozwój kapitału społecznego i kulturowego, powstałego na bazie współpracy na rzecz promocji oraz ochrony lokalnego dziedzictwa kulturowego. Badania w Chodliku są z pewnością przykładem działań naukowych, w ramach których strony wspólnotowa i społeczna są także bardzo ważne. Omawiany tekst sygnalizuje jedynie część inicjatyw organizowanych przy okazji corocznych badań archeologicznych we wsi i jej okolicy – w tym także takich, jak Europejskie Dni Archeologii, będące formą promocji archeologii na poziomie ogólnoeuropejskim. Działania w Chodliku były pierwszymi pracami archeologicznymi w Polsce, które udało się częściowo sfinansować w ramach tzw. *crowdfundingu* – gdzie obywatele mogą wpłacać środki pieniężne na dany cel.

Idee społecznej edukacji i popularyzacji archeologii są jej częścią od kilku już dekad. Kreatywnie rozwija się je stale, czego przykładem jest tekst Hanny Kowalewskiej-Marszałek i Katarzyny Radziwiłko. Autorki opisują historię badań archeologicznych oraz ich społeczno-kulturowy wymiar dla lokalnej społeczności, odbywających się w Górach Wysokich, gm. Dwikozy, pow. sandomierski. Jest to teren o dużym zagęszczeniu materialnych śladów przeszłości – niektóre z nich miały istotne implikacje dla studiów nad prehistorią ziem polskich. Od lat 20. XX wieku są tam prowadzone z różnymi przerwami prace terenowe. Wraz z kolejnymi latami i dekadami wpisały się one na stałe w lokalny krajobraz kulturowy – same w pewien sposób przetworzyły się w formę kapitału kulturowego, z czego czerpią współcześni archeolodzy, kontynuujący inicjatywy swoich poprzedników. Autorki w przejrzysty sposób prezentują historię samych badań oraz ich ważny społeczno-kulturowy komponent, stanowiący zasadniczy wymiar

archeologii wspólnotowej. Zakres przedsięwzięć i projektów zrealizowanych przez Autorki pokazuje ogromny potencjał, jakim jest nawiązanie trwałych relacji z lokalnymi społecznościami. To w takich okolicznościach szczególnie łatwo identyfikować się z dziedzictwem jako czymś *własnym* – co wyraźnie wybrzmiewa w tytule samego rozdziału.

Wspólnotowy wymiar etnoarcheologicznych badań niedawnej przeszłości. Doświadczenia z Jury Krakowsko-Częstochowskiej to część monografii, której autorami są: etnologka (Aleksandra Krupa-Ławrynowicz) oraz archeolog (Olgierd Ławrynowicz). Przez pięć lat specjalnie w tym celu powołany zespół badawczy analizował miejsca pamięci i zapomnienia na terenie wybranych gmin północnych obrzeży Jury Krakowsko-Częstochowskiej. Prace były prowadzone w ramach interdyscyplinarnych, poniekąd wymuszonych przez tzw. etnoarcheologię. Można powiedzieć, że w rozdziale wykazano, iż materialne ślady przeszłości – zwykle zasadniczy punkt zainteresowania archeologii oraz żywa pamięć dotycząca realnych krajobrazów (etnografia) – mogą być punktami kolaboracji i wartościowych inspiracji. Mają one wymiar *stricte* naukowy: zdobywa się tu nową wiedzę o istniejącym fragmencie krajobrazu. Aleksandra Krupa-Ławrynowicz oraz Olgierd Ławrynowicz twierdzą jednak, że ich działania uwzględniają równie istotne dwa aspekty: społeczny i partycypacyjny. To znaczy, że nawiązywanie relacji z lokalnymi mieszkańcami musi być, zdaniem etnografki i archeologa, esencjalnym elementem prowadzenia (humanistycznych) badań naukowych. Tezę tę potwierdzają w sposób przekonujący poprzez przeprowadzenie wielu prac i praktyk społeczno-kulturowych na potrzeby zadania badawczego, jakim była realizacja grantu. Niewątpliwie etnoarcheologiczne rozpoznanie wybranych gmin Jury Krakowsko-Częstochowskiej jest jednym z ciekawych w ostatnim czasie sposobów uprawiania archeologii wspólnotowej w kraju.

Jak prezentują to powyższe studia przypadków, archeologia wspólnotowa nie ogranicza się do danego okresu dziejowego (np. epoka neolitu, epoka brązu), czy też specyfiki badanego materiału źródłowego (np. archeologia funeralna, archeologia lotnicza, archeologia osadnicza). W rzeczy samej, w wielu sytuacjach elementy archeologii wspólnotowej są aplikowane w kontekście dziedzictwa związanego z szeroko rozumianą współczesnością oraz dwudziestowiecznych konfliktów zbrojnych (por. Zalewska 2016). O tym traktuje ostatni, piąty artykuł w tej monografii – jego autorami są Dawid Kobiałka oraz Przemysław Zientkowski (*Archeologia wspólnotowa w miejscu kaźni – działania partycypacyjne w chojnickiej Dolinie Śmierci*). Od 2020 roku w Chojnicach prowadzone są badania naukowe oraz śledztwo gdańskiego Pionu Śledczego Instytutu Pamięi Narodowej na okoliczność masowych zbrodni na obrzeżach Chojnic dokonanych w czasie

trwania II wojny światowej (por. Kobiałka i in. 2020, 2021; Kobiałka 2021, 2022). Mimo tragicznego i bolesnego charakteru miejsca – zamordowano tam setki Polaków, a ciała części z nich spalili na stosie funkcjonariusze III Rzeszy – archeologiczne działania terenowe pozwoliły na wielowymiarową partycypację społeczną w nich oraz ogólniejszą refleksję nad rolą i znaczeniem Doliny Śmierci dla mieszkańców Chojnic i okolic. Rozdział w wielu akapitach przywołuje wspomnienia, refleksje, doświadczenia oraz uwagi osób, które w nich uczestniczyły. W ten sposób podkreślono ich rolę jako ważnych członków szeroko zakrojonych prac projektowych, pozwalających na dokonanie jednego z ważniejszych odkryć archeologicznych w ostatnich latach w kraju.

PODSUMOWANIE

Świadomość potrzeby społecznie ukierunkowanej archeologii jest obecna od kilku dekad w dyskursie. Uwaga ta dotyczy tak nauki europejskiej, jak i sytuacji w polskiej archeologii. Jednak jakościowe nowe ramy interpretacyjne dotyczące roli i znaczenia relacji na linii społeczeństwo–archeologia zaczęły odgrywać istotniejszą rolę dopiero od relatywnie niedawnego czasu. Manifestacją potrzeby zmiany rozumienia owych związków, ich wartości, potencjału oraz odpowiedzialności nauki wobec szerszych zmian kulturowych i lokalnych społeczności można obserwować na przestrzeni ostatnich lat. Są one jednak daleko idące, a ich wpływ – jak na to wszystko wskazuje – będzie jedynie wyraźniejszy w nadchodzącej przyszłości.

Można zaryzykować tezę, że jedną z podstaw zasygnalizowanych zmian w środowisku archeologicznym, ale także nauk społecznych i humanistycznych jako takich, było zdanie sobie sprawy z fundamentalnych reperkusji, mających miejsce na przełomie lat 70. i 80. XX wieku w europejskiej i światowej archeologii. To właśnie wtedy coraz wyraźniej zaczęto toczyć dyskusje nad społeczną i kulturową rolą badań archeologicznych. Z jednej strony podkreślano, że archeologia dotyczy materialnych śladów przeszłości, ale też – z drugiej – że owe badania zawsze są zakotwiczone nie w obiektywnie istniejących ramach czasach minionych, do których archeolog nie ma wglądu, ale we współczesności – *tu i teraz*. To niepozorne stwierdzenie otworzyło archeologię – naukę rzekomo rekonstruującą dzieje człowieka przed pojawieniem się pisma – na zupełnie nowe, wcześniej nieznane pola i obszary badawcze. To w takich kontekstach należy dopatrywać się dynamicznego rozwoju np. archeologii postkolonialnej, archeologii publicznej, archeologii włączającej, archeologii współczesności czy

też archeologii wspólnotowej – tematu niniejszej publikacji (por. Laydon, Rizvi 2010; Philips, Gilchrist 2012; Moshenska, Dhanjal 2011; Moshenska 2017; Graves-Brown, Harrison, Piccini 2013).

Trafiająca w Państwa ręce publikacja *Archeologia wspólnotowa – poznając przeszłość, nie zapominając o teraźniejszości* jest jednym z pierwszych opracowań w polskiej archeologii i w kontekście europejskiej nauki – jej celem jest namysł nad specyficzną gałęzią badań archeologicznych, jaką jest archeologia wspólnotowa. Pretekstem prezentowanej monografii są polskie doświadczenia zebrane w ramach międzynarodowego projektu CARE, którego część była realizowana w Polsce. Fakt ten stanowił asumpt do bliższego przedstawienia tego przedsięwzięcia naukowego oraz zebrania w jednym miejscu polskich doświadczeń związanych z praktykowaniem oraz szerszym teoretycznym namysłem nad rozumieniem archeologii jako dyscypliny badań naukowych, ale zarazem działania ukierunkowanego społecznie, kulturowo, partycypacyjnie w stronę obecnie żyjących społeczności oraz dziedzictwa, które nas wszystkich otacza. Akronim projektu (ang. *care* – troska) tę archeologiczną wrażliwość wobec przeszłości i wobec współczesnego kontekstu oddaje.

Mamy nadzieję, że zebrany materiał będzie stanowił wartościowy wkład w krytyczny namysł i rozwój społecznie, kulturowo oraz partycypacyjnie ukierunkowanych badań naukowych. Liczymy, że może być cennym punktem wyjścia do kolejnych implementacji działań archeologicznych na różnych polach, w odmiennych kontekstach oraz okolicznościach, w których przeszłość jest ważnym elementem współczesności.

Każdy z rozdziałów został tak skonstruowany, żeby stanowił samodzielną całość z jednej strony (stąd też niektóre wątki i opisy danych projektów naukowych oraz ich wyników pojawiają się u kilku autorów), z drugiej – by był elementem większej całości.

PODZIĘKOWANIA

Dofinansowane ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu JPICH Heritage in Changing Environments – wsparcie dla badań naukowych nad dziedzictwem kulturowym w ramach Joint Programming Initiative on Cultural Heritage (JPI CH).

BIBLIOGRAFIA

- Chowaniec R. 2010. *Dziedzictwo archeologiczne w Polsce. Formy edukacji i popularyzacji*. Warszawa: Instytut Archeologii UW.
- Chowaniec R., Więckowski W. (red.) 2012. *Archaeological Heritage: Methods of Education and Popularization*. Oxford: Archaeopress.
- Corbishley M. 2011. *Pinning Down the Past: Archaeology, Heritage, and Education Today*. Woodbridge: Boydell.
- Flewellen A.O., Odewale A., Dunnavant J., Jones A., White III. 2022. Creating Community and Engaging Community: The Foundations of the Estate Little Princess Archaeology Project in St. Croix, United States Virgin Islands. *International Journal of Historical Archaeology* 26, 147–176, <https://doi.org/10.1007/s10761-021-00600-z>.
- Graves-Brown P., Harisson R., Piccini A. (red.) 2013. *The Oxford Handbook of the Archaeology of the Contemporary World*. Oxford: Oxford University Press.
- Hodder I. 2003. Reflexivity and the “Local” Voice. *Anthropological Quarterly* 76 (1), 55–69.
- Holtorf C. 2007a. *Archaeology is a Brand! The Meaning of Archaeology in Contemporary Popular Culture*. Walnut Creek, CA: Left Coast Press.
- Holtorf C. 2007b. Can You Hear Me at the Back? Archaeology, Communication, and Society. *European Journal of Archaeology* 10, 149–165.
- Kajda K., Kobiałka D. 2018. The Past and Present of Public Archaeology in Poland: Between Educating and Engaging Local Communities. *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología de la Universidad de Granada* 28, 77–91.
- Kajda K., Kobiałka D. 2021. Archeologia wspólnotowa jako sposób zrównoważonego podejścia do dziedzictwa – przykład projektu CARE, w: *Dziedzictwo kulturowe w kontekście wyzwań zrównoważonego rozwoju*, red. M. Pawleta, A. Marciniak. Kraków–Poznań: Universitas – Oddział Polskiej Akademii Nauk w Poznaniu, 219–236.
- Kobiałka D. 2020. Community archaeology – czym jest archeologia wspólnotowa? *Archeologia Żywa* 77, 82–85.
- Kobiałka D. 2021. „Jakaś groza wieje od tych pól ponurych” – świadkowie i dziedzictwo drugowojennych zbrodni w Dolinie Śmierci w Chojnicach. *Folia Praehistorica Posnaniensia* 26, 123–144, <http://dx.doi.org/10.14746/fpp.2021.26.05>.
- Kobiałka D. 2022. The Devil Burns Gold there – The Heritage of Nazi Germany Crimes in Death Valley, Chojnice, Poland. *International Journal of Historical Archaeology* 26, 359–378, <https://link.springer.com/article/10.1007/s10761-021-00604-9>.
- Kobiałka D., Kostyrko M., Kość-Ryżko K., Wałdoch F., Ebertowska E., Rychterska M., Rennwanz J., Banaszak A., Ryndziejewicz R., Kubiowski Z. 2020. Archeologia Doliny Śmierci – wstępne wyniki badań terenowych. *Zeszyty Chojnickie* 36, 112–131.
- Kobiałka D., Kostyrko M., Wałdoch F., Kość-Ryżko K., Rennwanz J., Rychterska M., Nita D. 2021. An Archaeology of Death Valley, Poland. *Antiquity*, <https://doi.org/10.15184/aqy.2021.109>.

- Lewis C., Váreka P., van Londen, Versplay J., Marciniak A., Kajda K., Kobiałka D. 2020. Test Pit Excavation within Currently Occupied Rural Settlements in the Czech Republic, Netherlands, Poland and UK – Results of the CARE Project 2019. *Medieval Settlement Research* 35, 80–92.
- Lewis C., van Londen H., Marciniak A., Váreka P., Verspay J. 2022. Exploring the Impact of Participative Place-based Community Archaeology in Rural Europe: Community Archaeology in Rural Environments Meeting Societal Challenges. *Journal of Community Archaeology & Heritage*, <https://doi.org/10.1080/20518196.2021.2014697>.
- Lydon J., Rizvi U.Z. (red.) 2010. *Handbook of Postcolonial Archaeology*. Walnut Creek: Left Coast Press.
- Marciniak A., Pawleta M., Kajda K. (red.) 2018. *Dziedzictwo we współczesnym świecie: kultura, natura, człowiek*. Kraków: Universitas.
- McDavid D. 2014. Community Archaeology, w: *Encyclopaedia of Global Archaeology*, red. C. Smith. New York: Springer, 1591–1599.
- Moshenska G., Dhanjal S. (red.) 2011. *Community Archaeology: Themes, Methods and Practices*. Oxford–Oakville: Oxbow Books.
- Moshenska G. (red.) 2017. *Key Concepts for Public Archaeology*. London: UCL Press.
- Nevell M. 2013. Archaeology for All: Managing Expectations and Learning from the Past for the Future – the Dig Manchester Community Archaeology Experience, w: *Archaeology, the Public and the Recent Past*, red. C. Dalglish. Martlesham: Boydell & Brewer, 65–75.
- Pawleta M. 2016. *Przeszłość we współczesności: studium metodologiczne archeologicznie kreowanej przeszłości w przestrzeni społecznej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Pawleta M. 2019. Archaeotourism Spaces in Present-day Poland: Thoughts on Reconstruction and Reenactments, w: *Feasible Management of Archaeological Heritage Sites Open to Tourism*, red. D.C. Comer, A. Willems. Cham: Springer, 115–127.
- Pawleta M. 2020. Archeologia odpowiedzialna społecznie. Działania z zakresu public i community archaeology w Polsce. *Folia Praehistorica Posnaniensia* 25, 149–167.
- Pawleta M., Marciniak A. (red.) 2021. *Dziedzictwo archeologiczne w kontekście wyzwań zrównowoczonego rozwoju*. Kraków–Poznań: Universitas – Oddział Polskiej Akademii Nauk w Poznaniu.
- Phillips T., Gilchrist R. 2021. Inclusive, Accessible, Archaeology, Accessible, Archaeology: Enabling Persons with Disabilities, w: *The Oxford Handbook of Public Archaeology*, red. R. Skeates, C. McDavid, J. Carman. New York: Oxford University Press, 673–693.
- Reid P. 2012. Performance or Participation: The Relationship between Local Communities and the Archaeological Domain, w: *Community Archaeology: Themes, Methods and Practices*, red. G. Moshenska, S. Dhanjal. Oxford: Oxbow Books, 18–27.
- Schlanger N., Aitchison K. (red.) 2010. *Archaeology and Global Economic Crisis. Multiple Impacts, Possible Solutions*. Tervuren: Culture Lab Editions.
- Silvertown J. 2009. A New Dawn for Citizen Science. *Trends in Ecology & Evolution* 24 (9), 467–471.

- Strasser B., Baundry J., Mahr D., Sanchez G., Tancoigne É. 2019. "Citizen Science"? Rethinking Science and Public Participation. *Science & Technology Studies* 32 (2), 52–76.
- Thomas S. 2010. *Community Archaeology in the UK: Recent Findings*. York: Council for British Archaeology.
- Thomas S. 2017. Community Archaeology, w: *Key Concepts for Public Archaeology*, red. G. Moshenska. London: UCL Press, 14–30.
- Thomas S., Lea J. (red.) 2014. *Public Participation in Archaeology*. Woodridge: Boydell Press.
- Woźny J. 2017. *Archeologia i społeczeństwo: wędrówki śladami wzajemnych relacji*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Zalewska A. 2013. Roadside Lessons of Historicity. The Roles and the Meanings of the Material Points of References to the Great War and in Shaping Historical Sensitivity and Awareness. *Sensus Historiae* 13 (4), 69–85.
- Zalewska A. 2016. Archeologia współczesnych konfliktów zbrojnych jako praktykowanie prospołecznej archeologii. Przykład wartości epistemologicznej i aksjologicznej, w: *Archeologia współczesności*, red. A. Zalewska. Warszawa: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, 125–140.
- Zalewska A. 2018. Archeologia prospołeczna i uspołeczniona (public archaeology) z perspektywy polskiej, w: *Historia w przestrzeni publicznej*, red. J. Wojdan. Warszawa: PWN, s. 17–26.